

РЕАЛЬНІ ПОТРЕБИ ОСОБИСТОСТІ І НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ: ДЕ ПРОХОДИТЬ «ЗОЛОТИЙ ПЕРЕТИН»?

В. Ю. Іноземцева

Здійснено теоретичне обґрунтування гармонії навчального процесу як «золотого перетину» навчальних програм та особистих потреб учня з посиланням на педагогічну спадщину.

Ключові слова: навчальна програма, особистісно орієнтований підхід, гармонізація навчального процесу, зміст освіти

Иноземцева В. Ю. Реальные потребности личности и учебные программы: где проходит «золотое сечение»? Представлено теоретическое обоснование гармонии учебного процесса как «золотого сечения» учебных программ и личностных интересов учащегося со ссылкой на педагогическое наследие.

Ключевые слова: учебная программа, личностно ориентированный подход, гармонизация учебного процесса, содержание образования

Inozemtseva V. The real needs of the individual and educational programs: where is the "golden section"? Carried out a theoretical justification of the harmony of the educational process, as the «Golden section» curricula and personal needs of a student with reference to the pedagogical heritage.

Keywords: curriculum, personalitycentered approach, harmonization of the educational process, educational content

*Учителі, які мають хороші задатки,
з року в рік все сильніше скорочують
навчальний матеріал і доводять його
врешті-решт до неминучого мінімуму.
Це справжні вчителі.*

А. Дістервег

Дидактика традиційно вважається частиною педагогіки, яка розробляє теорію навчання, його закономірності, принципи, мету, зміст, форми, методи, засоби, організацію. Класичній дидактиці, пов'язаній з іменем видатного чеського педагога Я.А.Коменського і його унікальною книгою «Велика дидактика» (1632), уже близько чотирьох століть. Весь цей час, які б нові педагогічні теорії не виникали, які б реформи не змінювали освіту, в їх центрі завжди перебували головні питання: «чому навчати?», «як навчати?», «хто повинен навчати?». Не випадково перші два з них розглядають як головне питання дидактики. [5, с.9].

Навчання – цілеспрямована взаємодія вчителя і учнів у процесі якої засвоюються знання, формуються вміння й навички. Навчання як один із видів

людської діяльності складається з двох взаємозв'язаних процесів викладання і учіння. Викладання – діяльність учителя у процесі навчання, що полягає в постановці перед учнями пізнавального завдання, повідомленні нових знань, організації спостережень, лабораторних і практичних занять, керівництві роботою учнів із самостійного засвоєння знань, у перевірці якості знань, умінь та навичок. Учіння – цілеспрямований процес засвоєння учнями знань, оволодіння вміннями і навичками. У широкому значенні – оволодіння соціальним досвідом із метою його використання у практичному житті. У навчальному процесі знаходять вияв відомі положення філософії про взаємозв'язок і взаємозалежність, єдність і боротьбу протилежностей, заперечення, перехід кількісних змін у якісні.

Іноземцева Віра Юріївна, методист відділу освіти Великобагачанської РДА, викладач історії та суспільствознавства, «Відмінник освіти України»

Рушійними силами навчального процесу є його суперечності:

- між досягнутим учнями рівнем знань, умінь та навичок і знаннями, вміннями й навичками, необхідними для розв'язання поставлених перед ними нових знань;
- між фронтальним викладом матеріалу та індивідуальним характером його засвоєння;
- між розумінням матеріалу вчителем і учнями;
- між теоретичними знаннями й уміннями використовувати їх на практиці.

Мистецтво вчителя полягає у з'ясуванні й використанні цих суперечностей для активізації пізнавальної діяльності учнів. Центральним в усіх теоріях навчання, учіння, навчальної діяльності є поняття "засвоєння". Саме засвоєння наукових знань і відповідних їм умінь є основною метою і головним результатом навчальної діяльності. За визначенням С. Рубінштейна, процес міцного засвоєння знань є центральною ланкою процесу навчання, який не зводиться до запам'ятовування, а передбачає таке опанування матеріалу, яке дає змогу вільно використовувати його в різних ситуаціях. Поняття «знання» багатозначне й має декілька визначень. Багатозначність визначення поняття «знання» зумовлена безліччю функцій, що реалізуються знаннями. Так, наприклад у дидактиці знання можуть виступати як те, що повинно бути засвоєне, тобто в якості мети навчання, й як результат здійснення дидактичної задумки, як зміст і як засіб педагогічного впливу. В якості засобу педагогічного впливу знання виступають тому, що входять в структуру минулого індивідуального досвіду учня, вони змінюють і перетворюють дану структуру й тим самим піднімають того, хто навчається, на новий рівень психологічного розвитку. Знання не тільки формують новий погляд на світ, але змінюють відношення до нього. Звідси випливає й виховне значення будь-якого знання. Отже, знання виконують такі функції:

- дають загальні уявлення про ті сторони дійсності, яких вони стосуються;
- є основою формування людини до пізнавальної дійсності;
- є основою для дії або для визначення напрямку способів дії (як треба діяти або не діяти).

Сучасний зміст освіти визначається ідеєю розвитку цілісної людської особистості. Концепції цілісного розвитку особистості вперше виникла в епоху Відродження у зв'язку з утвердженням ідей гуманізму. В організації навчання у "нових школах" Франції, Швейцарії,

елітарних школах у США, Німеччині, Австрії реалізувалися: теорія В. де Фельтре, в якій дитині надавалася можливість вільного фізичного і розумового розвитку; теорія вільного виховання Ж.-Ж. Руссо, який пропонував у розвитку дитини йти за спонтанними проявами її досконалої природи; ідея Й. Г. Песталоцці про повний розвиток усіх сил людини шляхом залучення її до активної життєдіяльності. Ця теоретична основа дала змогу пов'язати навчання і виховання дитини з її природою, вільним розвитком, самореалізацією і самоствердженням.

Протягом останніх десятиліть все більше стверджується особистісно орієнтований підхід до виявлення суті змісту освіти, який передбачає, що абсолютною цінністю змісту освіти є не відчужені від особистості знання, а сама людина. Так, І. Я. Лернер і М. М. Скаткін під змістом освіти розуміють педагогічно адаптовану систему знань, навичок і умінь, досвіду творчої діяльності і досвіду емоційно-вольового ставлення, засвоєння яких покликано забезпечити формування всебічно розвиненої особистості, підготовленої до відтворення (збереження) і розвитку матеріальної і духовної сфери суспільства. Особистісно орієнтований зміст освіти забезпечує розвиток цілісної людини: її природних особливостей (здоров'я, здібностей мислити, відчувати, діяти), соціальних властивостей (бути громадянином, сім'янином, трудівником), властивостей суб'єкта культури (свободи, гуманності, духовності, творчості). При цьому розвиток природних соціальних і культурних начал здійснюється у процесі засвоєння змісту освіти, який має загальнолюдську, національну і регіональну цінність. «Золотий перетин» – це найкомфортніша для ока пропорція, форма, в основі побудови якої лежить поєднання симетрії і золотого перетину, сприяє якнайкращому зоровому сприйняттю і появі відчуття краси і гармонії.

Отже, «золотий перетин» – це таке пропорційне ділення відрізка на нерівні частини, при якому весь відрізок так відноситься до більшої частини, як сама велика частина відноситься до меншої; або іншими словами, менший відрізок так відноситься до більшого, як більший до всього. Відрізки золотого пропорції виражаються нескінченним ірраціональним дробом $0,618$. Є і золотий трикутник (рівнобедрений трикутник, у якого відношення довжини бічної сторони до довжини основи дорівнює $1,618$).

Як досягти гармонії в освітньому процесі, де та точка перетину змісту навчальних програм і потреб особистості, яка

сприятиме засвоєнню учнем навчального матеріалу та реалізації його задатків?

Перша складова освітнього «золотого перетину» – це структурування навчальних програм. У широкому колі актуальних завдань модернізації змісту шкільної освіти важливе місце посідає визначення мінімального рівня обов'язкової загальноосвітньої підготовки підростаючого покоління. Як свідчать дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, у сучасній школі учні перебувають під непомірним тиском навчальних перевантажень, що завдає непоправної шкоди якості шкільної освіти [4, с. 143–144]. Науковці й лікарі-клініцисти багатьох країн світу констатують вкрай небезпечний вплив навчальних перевантажень на розумову працездатність і здоров'я школярів [4, с. 163–167]. Не можна не погодитися з думкою М. Ярмаченка про те, що розвантаження шкільних програм і підручників від зайвої інформації є найактуальнішим завданням дидактики [4, с. 144].

Навчальні перевантаження учнів яскраво простежуються на трьох рівнях ви-значення змісту навчання:

- під час розробки освітніх стандартів і навчальних програм;
- на рівні створення підручників і методичних посібників;
- на етапі визначення вчителями обсягу навчального матеріалу, який вони виносять безпосередньо на урок і на домашню самостійну роботу учнів.

Оцінюючи обсяг змісту сучасної шкільної освіти, відомий український педагог-науковець Д. Тхоржевський, зробив висновок, що в сукупності навчальні предмети недоступні для засвоєння переважною більшістю учнів [8, с. 48–49]. Академік В. Беспалько з цього приводу висловив таку думку: "...Учень, гранично перевантажений навчальними предметами, нічим, крім нульової успішності відповідати не може". За даними російських і польських авторів, нульовий, тобто провальний, рівень засвоєння поширюється насамперед на якість навчання з математики, фізики і хімії. Зокрема, доводиться констатувати такий стан вивчення хімії в школі, як "прогресуюча хімічна безграмотність суспільства на всіх його рівнях" [3, с. 22].

У цій ситуації доцільно звернутись до педагогічної класики. Ураховуючи складність проблеми поєднання логіки науки з логічною побудовою навчального процесу, К. Д. Ушинський зазначав, що «науковий і педагогічний виклад науки – речі різні, й педагоги всіх країн діяльно працюють над переробкою наукових систем у педагогічні... Над цією переробкою наук

у підручники відбилася і вся історія педагогічних систем і педагогічних помилок» [9, с. 434]. Педагогічне опрацювання матеріалу навчання, як його розумів Ушинський, має здійснюватись у двох напрямках. Один із цих напрямів полягає у пристосуванні змісту навчальних предметів до вікових особливостей учнів. Початком цього напрямку, на думку Ушинського, був «Чуттєвий світ у малюнках» Я. А. Коменського. Другий напрям – виділення логічно суттєвого й головного у змісті навчання [9, с. 434–436].

Щоб досягти гармонії у навчальному процесі, автори навчальних програм, підручників, методичних посібників і вчителі мають насамперед глибоко замислитися над тим, яким буде навчання, якщо його звільнити від перевантажень. Скарбниця педагогічної спадщини минулого дає вичерпну відповідь і на це питання. К. Д. Ушинський у 1862 р. під час перебування у Швейцарії відвідав зпоміж багатьох навчальних заїздів жіночу школу, якою керував талановитий педагог Фреліх. Докладне ознайомлення з навчально-виховним процесом цієї школи викликало в Ушинського почуття захоплення відсутністю навчальних перевантажень, рівнем розумового розвитку учениць, глибиною засвоєння теоретичних знань і практичних умінь. За його спостереженнями, «щоденні уроки в школі Фреліха дуже невеликі, а річні завдання класів розраховані на найслабших учениць; повторення йде безперервно; на кожному уроці повторюється те, що вивчено на попередньому; у кожному класі переглядається те, що набуто в попередніх, внаслідок цього виходить не тільки сильний розвиток думки і слова, а й надзвичайне багатство фактичних знань. Таким чином, повторюючи постійно старе й, при кожному повторенні, додаючи трохи нового, дитина міцно засвоює величезну кількість фактів, яку б їй ніколи не подолати, коли б вона засвоїла один факт за іншим, не будуючи нового на міцному фундаменті старого» [10, с. 107]. За таких умов повністю зникають породжені навчальними перевантаженнями прогалини у засвоєнні змісту освіти. Докладний опис організованого Фреліхом педагогічного процесу К. Д. Ушинський представив у «Педагогічній подорожі по Швейцарії» [10, с. 90–126].

На сучасному етапі існують такі системи викладу змісту навчального матеріалу:

1. Лінійна – безперервна послідовність матеріалу від простого до складного у відповідності з принципами послідовності, систематичності, доступності (нове

будується на основі вже відомого і в тісному зв'язку з ним). Лінійний принцип побудови програм дає економічність, оскільки унеможливорює надлишкове дублювання матеріалу.

2. Спіральна – неперервне розширення і поглиблення знань з певної проблеми.

3. Концентрична – повторне вивчення певних розділів, тем з метою більш глибокого проникнення в сутність явищ та процесів.

4. Мішана – комбінація різних систем викладу.

5. Яка із систем найдоцільніша? Спираючись на педагогічну спадщину, вважаємо, що лінійна.

Окремо хочеться висловити думку щодо сучасних підручників – книг, які містять основи наукових знань з певної навчальної дисципліни, викладені згідно з цілями навчання, визначеними навчальними програмами. Це друга складова «золотого перетину».

Головне їх призначення – допомогти учням самостійно закріпити і поглибити знання, здобуті на уроці. Наголошуємо – самостійно! На жаль, матеріал сучасних підручників такий, що розібратися в ньому дитина може лише з допомогою батьків, дідусів та бабусь (особливо в початковій школі) або репетитора у наступних класах. Звичайно, це ті учні, які самі хочуть розібратися у заданому додому або до цього їх спонукають батьки. А решта дітей просто втрачають цікавість до навчання, приходячи до висновку, що вони не можуть засвоїти навчальний матеріал.

Підручник повинен забезпечити науковість змісту матеріалу, точність, простоту і доступність його викладу, чіткість формулювання визначень, правил, законів, ідей, точну й доступну мову тексту, правильний розподіл навчального матеріалу за розділами і параграфами. Найважливіший матеріал мусить бути проілюстрований схемами, малюнками, відповідно структурований та оформлений шрифтами. Та останнім часом стали випускати підручники, які переважно малюнками, фото, схемами, таблицями, в яких навіть дорослому важко розібратися. Упорядники підручників зовсім забули про таке важливе поняття як «поле сприйняття» і переважили сторінки підручника надмірною інформацією, виходячи з принципу аби було більше.

Сучасний підручник виконує такі основні функції:

1. Освітню – забезпечує процес засвоєння учнями певного обсягу систематизованих знань стосовно до сучасного рівня розвитку конкретної науки, форму-

ванні в учнів пізнавальних умінь та навичок.

2. Розвивальна – сприяє розвитку учня, формує його перцептивні, мнемонічні, розумові, мовні та інші здібності.

3. Виховна – впливає на світогляд учня, його моральні, естетичні почуття, ставлення до праці, навчання, формує й удосконалює певні риси особистості школяра.

4. Управлінську – програмує певний тип навчання, його методи, форми і засоби, способи застосування знань у різних ситуаціях.

5. Дослідницьку – спонукає учня до самостійного розв'язування проблеми.

Створення підручників із доступним для учнів «полем сприйняття» – одна із освітніх потреб особистості.

В. Лутфуллін вказує на важливість досліджень Г. Костюка, згідно з якими структурування навчального матеріалу розглядається в нерозривному зв'язку з аналізом психологічної структури процесу учіння. Структурними компонентами учіння є його цілі, завдання, зміст, мотиви, способи дій та їх результати. Ці компоненти формуються під педагогічним впливом школи і сім'ї. Важливо, щоб цілі, поставлені вчителем, усвідомлювалися учнями і ставали цілями їхньої діяльності. Цілі учіння в єдності з його змістом «стають не тільки завданнями, а й навчальними задачами». Саме навчальна задача, на думку Г. Костюка, має бути структурною одиницею змісту навчального предмета. «Завдання дидактики і методики навчання полягає у тому, щоб якнайшвидше розробити шляхи побудови навчальної діяльності як розв'язування учнями під керуванням учителя різних видів навчальних задач. Розв'язування учнями систем навчальних задач, що поступово ускладнюються, – це важливий шлях радикального поліпшення якості навчання, підвищення його провідної ролі в розвитку учнів відповідно до сучасних вимог нашого суспільства». Такі задачі «повинні ставитися вчителями з усіх шкільних дисциплін. Чим ширше в навчанні використовуються задачний підхід до визначення змісту уроків, тим активнішим стає процес учіння. Зміст кожного предмета відкриває для цього широкі можливості». Розв'язуючи навчальні задачі, учні не лише засвоюють готові знання, але й набувають уміння самостійно їх здобувати, застосовувати на практиці. Тому структурування навчального матеріалу має завершуватися конструюванням систем навчальних задач [3, с. 26].

Відсутність чіткої структури змісту навчання як одна з головних причин навчальних переважень учнів найбіль-

ше заважає успішній роботі вчителів. Тому структурування навчального матеріалу є надзвичайно важливим завданням не лише для авторів програм і підручників, але й для учителів, від яких індивідуалізоване, особистісно орієнтоване навчання потребує серйозної підготовки. Але, як вказує у своїй статті В. Стрілько, проведене нами в школах міста м. Києва опитування показало, що тільки 20 % вчителів (не враховуючи класних керівників) добре знають усіх своїх учнів. Лише 40 % опитаних учителів вважають за потрібне знати індивідуальні особливості учнів, зокрема особливості їхньої психіки [3, с. 26].

Особистісно орієнтований підхід необхідно застосовувати як у роботі з учнями, які добре навчаються, так і з тими дітьми, в яких несформовані навички розумової діяльності.

«Золотий перетин» в освіті – це золотий трикутник, основу якого складають навчальні програми, адаптовані до вікових та особистих потреб учні, а бічні сторони – це учні і вчителі, які перетинаються на вершині навчального процесу. Хочеться вірити, що цей освітній трикутник стане символом гармонії навчальних програм і особистих прагнень учня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения: в 2-х т. Т. 1 / Я. А. Коменский; [под ред. А. И. Пискунова]. – М.: Педагогика, 1982. – 656 с.
2. Куписевич Ч. Основы общей дидактики / Ч. Куписевич. – М.: Высшая школа, 1986. – 368 с.
3. Лутфуллин В. С. Структурування навчального матеріалу як головний чинник усунення перевантажень навчального матеріалу / В. С. Лутфуллин // Педагогічні науки: збірник наукових праць. – 2013. – № 1(57). – С. 20–27.
4. Лутфуллин В. С. Теоретико-методичні засади усунення навчальних перевантажень учнів / В. С. Лутфуллин. – Полтава: Видавець Шевченко Р.В., 2011. – 336 с.
5. Перминова Л. М. От классических к постнеклассическим представлениям в дидактике и обучении / Л. М. Перминова // Педагогика. – 2009. – № 8. – С. 7–14.
6. Роберт И. В. Развитие дидактики в условиях информатизации образования / И. В. Роберт // Педагогика. – 2012. – № 9. – С. 25–36.

7. Стрілько В. Біопсихологічні засади індивідуального підходу до учнів у навчально-виховному процесі / В. Стрілько // Рідна школа. – 2009. – № 8–9. – С. 36–38.

8. Тхоржевський Д. О. Державний стандарт загальної середньої освіти і диференціація змісту навчання / Д. О. Тхоржевський // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 47–51.

9. Ушинський К. Д. Собр. соч. : в 11-ти т. – Т. 10 / К. Д. Ушинский. – М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1950. – 668с.

10. Ушинський К. Д. Вибр. пед. твори : у 2-х т. – Т. 2 / К. Д. Ушинський ; [за ред. О.І.Пискунова]. – К.: Рад. школа, 1983. – 359 с.

Цитувати: Іноземцева В. Ю. Реальні потреби особистості і навчальні програми: де проходить «Золотий перетин»? / В. Ю. Іноземцева // Постметодика. – 2013. – № 6. – С. 37–41.

© В. Ю. Іноземцева, 2013. Стаття надійшла в редакцію 19.11.2013 ■